

Παιδαγωγικός Λόγος

Τόμ. 31, Αρ. 1 (2025)

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Περιοδική Έκδοση για τις Επιστήμες του Ανθρώπου και την Εκπαίδευση

Περί ανάπτυξης λόγος. Αποανάπτυξη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη: Εναλλακτικές προσεγγίσεις

Αγγελική Γεροντέλη, Μαρία Κωτσοπούλου, Ελίνα-Στεργία Πιερή

doi: [10.12681/plogos.45042](https://doi.org/10.12681/plogos.45042)

Copyright © 2026, Αγγελική Γεροντέλη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γεροντέλη Α., Κωτσοπούλου Μ., & Πιερή Ε.-Σ. (2026). Περί ανάπτυξης λόγος. Αποανάπτυξη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη: Εναλλακτικές προσεγγίσεις. *Παιδαγωγικός Λόγος*, 31(1), 11–39. <https://doi.org/10.12681/plogos.45042>

Αγγελική ΓΕΡΟΝΤΕΛΗ
Μαρία ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΥ
Ελίνα-Στεργία ΠΙΕΡΗ

*Περί ανάπτυξης λόγος.
Αποανάπτυξη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη
Ανάπτυξη: Εναλλακτικές προσεγγίσεις*

doi:<https://doi.org/10.12681/plogos.45042>

1. Εισαγωγή

Ο MARTIN HEIDEGGER, ΜΕ ΣΚΟΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ τρόπου ζωής, αναφέρει πως ο κάτοικος πρέπει να ταυτιστεί με τον τόπο για να θεωρείται κάτοικος του. Αναρωτιέται, αν η ποιητική κατοίκηση είναι δυνατή στις μέρες μας. Ανάφερε πως ο σύγχρονος άνθρωπος είναι δύσκολο να κατοικήσει-ριζώσει κάπου και να θεωρήσει το σπίτι ως οικείο και πως αυτή η έννοια έχει σβήσει εδώ και καιρό. Ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να κατοικήσει σε έναν τόπο, χωρίς να δημιουργεί ιδιαίτερους δεσμούς μαζί του και χωρίς να έχει ταυτιστεί με αυτόν. Ο χαρακτήρας μας διαμορφώνεται και εξελίσσεται ανάλογα με τα εναύσματα που εισπράττουμε από το περιβάλλον μας, την κοινωνία και τον τόπο στον οποίο βρισκόμαστε. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μια συνέχιση, μια ασταμάτητη ροϊκότητα ερεθισμάτων. Ο ίδιος ο άνθρωπος αλλάζει συνεχώς όχι μόνος του, αλλά λόγω της κοινωνίας μέσα από συμβάντα και καταστάσεις που αντιμετωπίζει από το κοινωνικό σύνολο (Τζαβάρας Γ., 1990. Δεβεράκη & Πανταζής 2016).

Ο Christian Norberg - Schultz στο βιβλίο του *Genius Loci* (1980), επικεντρώνεται στην ιδέα ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να ερμηνεύσει τα χαρακτηριστικά του ερείσματα αποκλειστικά και μόνο με την επιστημονική ερμηνεία των πραγμάτων αλλά χρειάζεται να ταυτίζει τα γεγονότα με σύμβολα ή γεγονότα που αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένες καταστάσεις ζωής, τα

οποία λειτουργούν ως πνευματικές απαντήσεις του «εγώ» του. Ο ίδιος ο άνθρωπος εσωτερικεύει τις καταστάσεις και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει έχοντας έτσι, την ανάγκη να βρει ένα βαθύτερο νόημα. Ο Christian Norberg-Schultz χρησιμοποιεί αρκετά την έννοια «ο υπαρξιακός χώρος» (1979) ως τον χώρο που συμβιώνει ο κάτοικος με το περιβάλλον του και δημιουργείται μεταξύ τους ένας θεμελιώδης δεσμός. Ο υπαρξιακός χώρος που αναφέρει ο Schultz αποτελείται από το χώρο, το χαρακτήρα, το πνεύμα και όλες τις υλικότητες και συλλογικότητες που τον περικλείουν. Το πνεύμα του τόπου, από την αρχαιότητα, προσφέρει ζωή στους κατοίκους του τόπου, τους τροφοδοτεί με νόημα και πνευματικότητα, καθώς επίσης καθορίζει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους. Η ύπαρξη του «πνεύματος του τόπου» (Genius Loci) είναι αυτή που προσδίδει σε κάθε τόπο τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά που τον δομούν.

Ο Ρόκος (2004, 2018), αναφέρει ότι η έννοια, το περιεχόμενο και η ουσία της «κοινότητας», παίρνει δια μέσου των αιώνων ιδιαίτερο νόημα και έχει ξεχωριστή και βαρύνουσα σημασία, (κατ' αντιστοιχία με το «πνεύμα του τόπου»), ιδιαίτερα στις ορεινές και απομονωμένες περιοχές. Σηματοδοτεί σχέσεις, άτυπους θεσμούς και συμπεριφορές κοινωνικής αλληλεγγύης, συμπαραστάσης στις δύσκολες στιγμές, αυθόρμητης και ανυστερόβουλης αλληλοβοήθειας- κάθε κατοίκου από και προς τους συμπατριώτες του-, στην πρόληψη και αντιμετώπιση φυσικών και τεχνητών καταστροφών, ειρηνικής και δίκαιης συλλογικής χρήσης κοινοτικών πόρων.

2. Αποανάπτυξη

Η θεωρία και τα κινήματα της Αποανάπτυξης στοχεύουν στην εύρεση τρόπων για να ζούμε καλά, μειώνοντας παράλληλα το μέγεθος της οικονομίας, θεραπεύοντας τα πολλά μεταβολικά ρήγματα που απειλούν τα παγκόσμια οικοσυστήματα, λόγω της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης της γης, βάζοντας τέλος στην αδικία και τη βία (Gilbert et al, 2026). Αν και οι μετασχηματισμοί προς την αποανάπτυξη μπορεί να μην είναι ποτέ πλήρως και ευρέως εφικτοί, η αποανάπτυξη υφίσταται μέσα από τις βιωμένες εμπειρίες και πρακτικές, σε τοπικό επίπεδο, στις κάθε φορά συγκεκριμένες συνθήκες της πολιτικής, φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας κάθε περιοχής.

Σύμφωνα με το Serge Latouche (2010) η αποανάπτυξη εκτός από θεωρητική έννοια είναι και πολιτικός όρος. Στα αγγλικά για τον όρο της αποανάπτυξης ή απομεγέθυνσης χρησιμοποιείται η λέξη Degrowth και στα

γαλλικά ο όρος *Decroissance*. Σε διεθνές επίπεδο, η πρώτη φορά που τέθηκε η έννοια ήταν το 1971 στη μελέτη του Ρουμάνου οικονομολόγου, μαθηματικού και φυσικού Nicholas Georgescu-Roegen «Ο νόμος της εντροπίας και η οικονομική διαδικασία», όπου αναλύθηκε το ζήτημα της διαχείρισης των περιορισμένων πόρων του πλανήτη σε σχέση με την οικονομική δραστηριότητα και την παραγωγή. Ο φιλόσοφος της πολιτικής οικονομίας André Gorz, επηρεασμένος από την έρευνα του Nicholas Georgescu-Roegen και του Barry Commoner αλλά και από την ρηζικέλευθη για την εποχή (1972) έκθεση *Limits to growth* (Club of Rome, Massachusetts Institute of Technology), υποστήριξε ότι κάθε παραγωγή έχει περιβαλλοντικό κόστος επειδή καταστρέφει ανεπανόρθωτα τους υλικούς, ενεργειακούς και ανθρώπινους πόρους, φθείρει τις υποδομές και δημιουργεί απόβλητα ή άλλα φαινόμενα που απαιτούν πρόσθετη ανθρώπινη εργασία για την αντιμετώπισή τους. Προσεγγίζοντας έτσι την έννοια της αποανάπτυξης και τη σύγκρουση με τον «στόχο» της ατέρμονης ανάπτυξης-μεγέθυνσης (*growth*) (Marty, 2023). Έπειτα, ο όρος εμφανίστηκε στο συνέδριο «*Les enjeux de la décroissance*» (Οι προκλήσεις της αποανάπτυξης) στο Μόντρεαλ το 1982 με την έννοια της κρίσης στην οικονομία. Τα επόμενα χρόνια η αποανάπτυξη χρησιμοποιήθηκε από κοινωνικά κινήματα έως ότου να εδραιωθεί στην επιστημονική κοινότητα. Συγκεκριμένα, το πρώτο κίνημα ακτιβιστών για την αποανάπτυξη ξεκίνησε στη Γαλλία το 2001, ακολούθησε η Ιταλία το 2004 και η Καταλονία το 2005. Το 2008 έγινε το πρώτο συνέδριο για την αποανάπτυξη στο Παρίσι, όπου εισάχθηκε επίσημα πλέον ο όρος «*degrowth*» (Demaria et al., 2013).

Ο Latouche (2010) ορίζει την αποανάπτυξη ως τη διαδικασία, που στηρίζεται στην αντιστρόφως ανάλογη σχέση της παραγωγής και κατανάλωσης αγαθών και ενέργειας με την καλή ποιότητα ζωής. Επιδίωξη του κινήματος είναι η δημιουργία μίας κοινωνίας απαλλαγμένης από την καπιταλιστική οικονομία της ανάπτυξης. Στοχεύει σε μια πολιτικοποίηση της οικονομίας, θέτοντας θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τη φύση του πλούτου, τη διανομή, τη χρήση και την κατάχρησή, με την επανεμφάνιση των εννοιών της δημοκρατίας και της ιδιότητας του πολίτη, ως ενδιαφέροντα σημεία εκκίνησης για τη σύλληψη αλλά και εφαρμογή εναλλακτικών ως προς τον καταναλωτικό καπιταλισμό. (Fournier, 2008).

Ωστόσο, καθώς η αποανάπτυξη είναι πολυδιάστατος όρος, κρίνεται ωφέλιμο να παρουσιαστούν συνοπτικά οι βασικές αρχές που τη διέπουν, ώστε να κατανοηθεί το περιεχόμενο και η σημασία του όρου.

Οι βασικές αρχές της αποανάπτυξης προέρχονται από πολλά διαφορετικά επιστημονικά πεδία. Αρχικά, μία από τις αρχές αυτές είναι η

οικολογία. Η οικολογία απορρίπτει την τάση της καπιταλιστικής κοινωνίας να αναπτύσσεται ασταμάτητα, πλήττοντας το περιβάλλον και την ανθρώπινη ζωή και υγεία (Καστοριάδης, 2010). Στο πλαίσιο της αποανάπτυξης, η οικολογία ορίζει ως κέντρο την αρμονική συνύπαρξη του ανθρώπου με τη φύση. Κατακρίνει το βιομηχανικό τρόπο ζωής και υπογραμμίζει τη σημασία της προστασίας των οικοσυστημάτων από τις επιπτώσεις που έχουν σε αυτά οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες και η οικονομική ανάπτυξη.

Κοντά στη λογική της οικολογίας εντοπίζονται και τα βιοοικονομικά, που επίσης αποτελούν αρχή της αποανάπτυξης. Σε αυτή την κατεύθυνση κύριοι εκπρόσωποι είναι ο Georgescu-Roegen (1971) και ο Odum(2001). Τα βιοοικονομικά πραγματεύονται τη διαχείριση των πόρων, με τη λογική ότι τόσο τα ορυκτά καύσιμα όσο και τα φυσικά διαθέσιμα στον πλανήτη δε βρίσκονται σε αφθονία, αλλά σταδιακά μειώνονται. Συνεπώς, η αποανάπτυξη επιζητεί λύσεις για τη μείωση της κατανάλωσης πόρων και ενέργειας, λαμβάνοντας υπόψη και τις δυνατότητες της ανακύκλωσης και των νέων τεχνολογιών(Demaria et al., 2013).

Μία άλλη θεωρητική πηγή της αποανάπτυξης, που έχει τις ρίζες της στην ανθρωπολογία, είναι οι κριτικές στην ανάπτυξη και ο αντιωφελμισμός. Οι κριτικές στην ανάπτυξη επικεντρώνουν κατά κύριο λόγο στην εξάπλωση των στοιχείων του δυτικού πολιτισμού και στέκονται απέναντι στην προσπάθεια εξάλειψης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που φέρει ο κάθε πολιτισμός. Από την άλλη, ο αντιωφελμισμός εναντιώνεται στην δημιουργία ανθρώπινων σχέσεων που έχουν ως απώτερο σκοπό το κέρδος. Προτείνεται η μεταστροφή της κοινωνίας και των αξιών της, οι οικονομικές συναλλαγές μέσω δώρησης, ο επαναπροσδιορισμός των διαπροσωπικών σχέσεων και η αποσύνδεση της ανθρώπινης υπόστασης από την οικονομική λειτουργία της, δηλαδή η θεώρηση του ανθρώπου ως πολίτη και όχι ως καταναλωτή (Demaria et al., 2013). Στην κατεύθυνση αυτή, ο Ρόκος (2017) στην τεκμηριωμένη κριτική που κάνει στον αμφιλεγόμενο ορισμό της «βιώσιμης ανάπτυξης», αναφέρει ότι αυτή θεμελιώνεται στην ανταγωνιστικότητα των ασύδοτων στις μέρες μας αγορών, στην "επιχειρηματικότητα" - που θέτει ως όραμα την κοινωνία των "πωλητών" και των "πελατών"-, στην καινοτομία, -η οποία μετατρέπει την παιδεία από το κοινωνικό αγαθό και δικαίωμα μόρφωσης και πολιτισμού για κάθε πολίτη, σε εμπόρευμα και εργαλείο εξάσκησης στις τεχνικές κερδοφορίας του κεφαλαίου- και στις "ευέλικτες μορφές εργασίας", - οι οποίες προσπαθούν να εκλογικεύσουν στις μέρες μας "την εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο". Προκρίνει στον αντίποδα το δύσκολο δρόμο της Αξιοβίωσης

Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, ως ένα δρόμο της θεωρίας, της συνεπούς πράξης και του αποδεικτικού παραδείγματος της ζωής των απλών ανθρώπων ως ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων και πολιτών.

Στη συνέχεια, το νόημα της ζωής και η ευημερία αποτελούν σημαντικό άξονα της αποανάπτυξης. Αυτός ο άξονας στοχεύει στην βελτίωση της ποιότητας της ζωής, μέσα από την επαφή με τη φύση, τη μείωση της εργασίας, χωρίς αυτό να συνεπάγεται οικονομική καταστροφή και εν τέλει στο βίωμα μίας απλούστερης αλλά ευτυχέστερης ζωής, χωρίς περιορισμούς και επίπλαστες ανάγκες.

Στον ίδιο στόχο θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποβλέπει και ο άξονας της δικαιοσύνης, αν εξετασθεί από την έννοια της αξιοκρατίας και της ισότητας των πολιτών. Η δικαιοσύνη αναπτύσσεται σε πολλά επίπεδα ως στρατηγική της αποανάπτυξης. Έτσι, μπορεί να αναφέρεται στην ισοκατανομή του πλούτου μεταξύ χωρών και ατόμων, στην ισοκατανομή των πόρων και των αποβλήτων και την περιβαλλοντική δικαιοσύνη, καθώς και στην εξάλειψη της βίας που πηγάζει από προκαταλήψεις και κοινωνικούς ή ταξικούς διαχωρισμούς.

Η τελευταία θεματική αρχή είναι η δημοκρατία. Σε αυτή την κατεύθυνση επισημαίνεται η έλλειψη διαβούλευσης και η επιθυμία για μία «συμμετοχική δημοκρατία» με οικονομικά αυτόνομες κοινωνίες, που διεκδικούν χωρίς βία τα δικαιώματά τους (Carter, 2004).

Σε αυτό το σημείο, έχοντας περιγράψει όλες τις θεμελιώδεις αρχές, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η αποανάπτυξη μπορεί να είναι ολοκληρωμένη και στην κατάλληλη βάση δομημένη, μόνο όταν λαμβάνονται υπόψη όλες αυτές οι αρχές και στρατηγικές μαζί και όχι όταν υλοποιούνται μεμονωμένες δράσεις προς μία ή κάποιες μόνο από τις παραπάνω κατευθύνσεις (Demaria *et al.*, 2013).

Κατ' αντιστοιχία, η έννοια της «ολοκλήρωσης» στην Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη καλύπτει ταυτόχρονα, ορθολογικά και με διαλεκτική αρμονία, την αδιάσπαστη ενότητα της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, όπως αυτές κάθε φορά ιστορικά και πολιτισμικά συνυπάρχουν, σχετίζονται, αλληλεξαρτώνται, αλληλεπιδρούν και αλληλοδιαμορφώνονται (Ρόκος, 2005).

2.1. Η Αποανάπτυξη κατά Serge Latouche: Ο κύκλος των 8R

Ο Serge Latouche είναι Γάλλος οικονομολόγος και ένας από τους διασημότερους θεωρητικούς της αποανάπτυξης παγκοσμίως. Από το 2002 και μετά ασχολήθηκε σε βάθος με το φαινόμενο της αποανάπτυξης.

Υποστηρίζει πως για να καταφέρουν οι κοινωνίες να επιτύχουν μία βιώσιμη αποανάπτυξη θα πρέπει να ακολουθήσουν έναν κύκλο μέσα από τον οποίο επαναπροσδιορίζεται ο σύγχρονος τρόπος ζωής. Ο κύκλος αυτός αναφέρεται από τον Latouche ως ο κύκλος των 8R (Latouche, 2008). Τα 8R είναι η Επαναξιολόγηση (Réevaluer), η Επανεννοιολογικοποίηση (Reconceptualiser), η Αναδόμηση (Restructure), η Αναδιανομή (Redistribuer), ο Επανενοτισμός (Relocaliser), η Μείωση (Réduire), η Επαναχρησιμοποίηση (Reutilizer) και η Ανακύκλωση (Recycler).

Αρχικά, η Επαναξιολόγηση και η Επανεννοιολογικοποίηση, σύμφωνα με το Latouche (2008) αναφέρονται στην κριτική και τον επαναπροσδιορισμό της οργάνωσης των κοινωνιών σήμερα, καθώς και την αποδέσμευση της νόησης από το πλαίσιο της εκβιομηχάνισης της οικονομίας και της καπιταλιστικής ασταμάτητης ανάπτυξης, ώστε να ανοιχθεί ο δρόμος για εναλλακτικές ιδέες, προτάσεις και δράσεις. Με τα αποτελέσματα της Επαναξιολόγησης και της Επανεννοιολογικοποίησης μπορεί να επέλθει το επόμενο στάδιο του κύκλου που είναι η Αναδόμηση.

Η Αναδόμηση στοχεύει τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία. Εισάγει νέους όρους στην παραγωγή, βασισμένους στη μείωση των ωρών εργασίας και στη θέσπιση ανώτερου και κατώτερου μισθού, έτσι ώστε να γίνει η Αναδιανομή, που είναι η επόμενη παράμετρος.

Η Αναδιανομή αποσκοπεί στην κατανομή του πλούτου με βάση τα πορίσματα των προηγούμενων σταδίων. Επίσης, σε αυτό το στάδιο διεκδικείται το δικαίωμα πρόσβασης και διαχείρισης από την εκάστοτε κοινωνία ή χώρα της κληρονομιάς της.

Στη συνέχεια, ο Επανενοτισμός ξεκινάει με την επανατοπικοποίηση, όπου ο τόπος αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας του ανθρώπου. Αυτή η σύνδεση της γης με τον άνθρωπο μπορεί, σύμφωνα με τον Latouche (2008), να συνεισφέρει στη δημιουργία τοπικών συνεκτικών κοινοτήτων, που αντιστέκονται στη μαζοποίηση. Άρα η επανατοπικοποίηση μπορεί να έχει αποτελέσματα και σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Ο Latouche (2008) αναφέρει χαρακτηριστικά:

Η πρωτοτυπία του δικτύου συνίσταται στην επιλογή μιας στρατηγικής η οποία βασίζεται στην εδαφική επικράτεια, δηλαδή στο ότι αντιλαμβάνεται το τοπικό ως πεδίο αλληλοεπίδρασης ανάμεσα σε κοινωνικούς συντελεστές, φυσικό περιβάλλον και εδαφικές κληρονομίες.

Επομένως, ο επανενοτισμός αναφέρεται στην ανασυγκρότηση του τόπου. Ωστόσο, για να πλησιάσει περισσότερο η κοινωνία το μοντέλο της βιώσιμης αποανάπτυξης μετά τον επανενοτισμό ακολουθούν οι τρεις επόμενες προτάσεις, που έχουν αντίκρισμα στον τρόπο ζωής.

Η Μείωση υποδηλώνει την στροφή στον τρόπο ζωής που ο Latouche αποκαλεί λιτή αφθονία, με στόχο την ελάττωση των επιπτώσεων που έχουν μέχρι σήμερα η ανθρώπινη δραστηριότητα και ο καταναλωτισμός στο περιβάλλον. Πιο αναλυτικά, η μείωση ξεκινάει από τον προσδιορισμό και τη μείωση σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο των αναγκών για υλικά αγαθά, που με τη σειρά του οδηγεί στη μείωση της κατανάλωσης άρα και παραγωγής (άρα και στη μείωση της εκμετάλλευσης των πόρων) και εν τέλει στη μείωση των αποβλήτων, που πολλές φορές είναι επιβλαβή για το περιβάλλον.

Εφόσον τηρείται η Μείωση, το επόμενο στάδιο για την ελαχιστοποίηση του οικολογικού αποτυπώματος είναι η Επαναχρησιμοποίηση. Η τελευταία επιζητεί δημιουργικές λύσεις για την αξιοποίηση αγαθών που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τον αρχικό σκοπό με τον οποίο σχεδιάστηκαν και καταναλώθηκαν. Μετά τη Μείωση και από τη στιγμή που το προϊόν δεν μπορεί πλέον να επαναχρησιμοποιηθεί καταλήγει στην Ανακύκλωση.

Η Ανακύκλωση έχει ως στόχο τη μετατροπή των αποβλήτων σε πρώτη ύλη για την παραγωγή προϊόντων, με αποτέλεσμα την εξοικονόμηση πόρων και την αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεων των απορριμμάτων στο περιβάλλον. Όλες οι στρατηγικές, που αναλύθηκαν, είναι αναπόσπαστα μέρη του κύκλου των 8R και αποτελούν ένα σύνολο προτάσεων, που χρειάζεται να εφαρμόζονται σαν μία αλυσίδα και όχι επιλεκτικά, ώστε να επιτευχθεί η βιώσιμη αποανάπτυξη (Latouche, 2018).

3. Τοπικοποίηση

Η Τοπικοποίηση είναι η ουσιαστική απάντηση στην παγκοσμιοποίηση. Στο πλαίσιο της οι άνθρωποι θα μπορέσουν να επαναπροσδιορίσουν και να ελέγξουν τη ζωή τους και την τοπική οικονομία, να επιτύχουν την υποχώρηση της φτώχειας και των ανισοτήτων, την αναβίωση της ανθρώπινης κοινότητας και της περιβαλλοντικής προστασίας και την αποκατάσταση του αισθήματος ασφάλειας για το μέλλον. Απορρίπτοντας τον ανταγωνισμό ως διαδικασία ανάπτυξης και δίνοντας έμφαση στη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Για να επιτευχθεί αυτό το «κίνημα» πρέπει να γίνει μια αποστροφή προς μια αποκεντρωμένη, επανατοπικοποιημένη, αυτοδιαχειριζόμενη, οικολογική κοινωνία της ισοκατανομής, που θα έχει ως βάση την αυτόνομη κοινότητα και το δήμο σε ένα σύστημα ομοσπονδίας (Κολέμπας, 2009). Η Τοπικοποίηση είναι αδιάσπαστο κομμάτι της αποανά-

πτυξης. Η νομοθετική θέσπιση των δομών της αποκεντρωμένης, οικο-λογικής κοινωνίας της ισοκατανομής, της γειννίαςης και της αλληλέγγυας οικονομίας οδεύει προς τον επαναπροσδιορισμό των αναγκών, την αναβάθμιση της ποιότητας διαβίωσης και ταυτόχρονα στην προστασία του περιβάλλοντος. Στόχος, η ισοκατανομή της εξουσίας σε όλα τα επίπεδα και εκφάνσεις.

Η τοπικοποίηση χρησιμοποιεί τον όρο «ευζωία» (ευ ζωή, καλή ζωή) για να ξεχωρίζει από τον όρο «ευημερία» (ευ ημέρα, καλή ημέρα) που χρησιμοποιείται σήμερα από όλους σαν στόχος της «ανάπτυξης». Άλλο να περνάς τη μέρα σου καλά, και άλλο να έχεις μια ποιότητα συνολικά σε όλη τη ζωή σου. Προτείνει ως κατευθυντήρια γραμμή για την ευζωία – αξιολογητή ζωή τα οκτώ Ε: Επιβράδυνση στον χρόνο, Εγγύτητα στον χώρο, Επάρκεια στην ιδιοκτησία, στα μέσα και τους πόρους διαβίωσης, Ενσυναίσθηση στις διανθρώπινες σχέσεις και στις σχέσεις με τις άλλες μορφές ζωής, Έξοδος από την αγορά, Επαναοικειοποίηση τόπων, Κοινών συλλογικών αγαθών και χρόνου, Ευρύτητα στη γνώση και τις δεξιότητες: Όχι εξειδίκευση και προώθηση του μονοδιάστατου οικονομικού ατόμου, αλλά ολιστική πολύπλευρη γνώση και ολοκληρωμένα πρόσωπα, Επανανοηματοδότηση στη συνείδηση και τη ζωή: Όχι όλο και πιο ανταγωνιστικά, αλλά συνεργατικά και αλληλέγγυα (Κολέμπας, 2017).

Το τέλειο παράδειγμα Τοπικοποίησης αποτελούσε η Ελλάδα όπως ήταν παλαιότερα με τις αγροτικές και γεωργικές κοινότητες. Πιο συγκεκριμένα, η συγκρότηση οικο-κοινοτήτων, με τοπικές οικοβιομηχανίες, τοπικούς μικροπαραγωγούς και τοπικούς συνεταιρισμούς που διέθεταν, δίκτυο διανομής και ανταλλαγής εντός της κοινότητας. Ιδανικός στόχος, θα ήταν η μεταφορά της διοίκησης σε τοπικούς φορείς (ΟΤΑ), με σκοπό την αποκεντρωση από το κεντρικό κράτος. Επίσης, να δοθεί επιπλέον έμφαση στην προστασία του περιβάλλοντος, ώστε να δημιουργηθεί μία οικολογική, ενεργειακά αυτόνομη κοινότητα με στόχο την αποκατάσταση του φυσικού τοπίου (λίμνες, ποτάμια, δάση κτλ.). Με σκοπό την εσωτερική οικονομική ευημερία η κάθε κοινότητα μπορεί να στραφεί, στον οικοτουρισμό και γενικότερα στον εναλλακτικό τουρισμό καθώς και στην εσωτερική μετανάστευση υποστηρίζοντας την κοινωνική οικονομία των αναγκών και της αλληλεγγύης. Έτσι, θα μπορέσει αυτή η «ιδεατή τέλεια κοινότητα» να αποξενωθεί από το σύγχρονο καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης και να λυθεί το κοινωνικό και οικολογικό πρόβλημα που μαστίζει τη σύγχρονη εποχή.

Επιτακτική ανάγκη για να πραγματοποιηθούν τα παραπάνω είναι η ενεργός δράση των πολιτών. Αυτοί πρέπει να συμμετέχουν στην πολιτική όχι μόνο ως ψηφοφόροι αλλά ως συνδιαμορφωτές της. Πιο συγκεκριμένα,

όλες οι διαδικασίες πρέπει να γίνονται με την άμεση συμμετοχή των πολιτών που οι ίδιοι θα διαμορφώνουν την πολιτική που θα βασίζεται σε όσο γίνεται πιο αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες και θεσμούς. Ο ίδιος ο κάτοικος θα βρίσκεται σε ένα κλίμα οργανωτικό που θα τον επηρεάσει και θα τον εμπνεύσει, θα του επιτρέψει να βρει ένα σταθερό σημείο αναφοράς και να ονειρευτεί ξανά ένα καλύτερο κόσμο με ένα καινούργιο ελπιδοφόρο ξεκίνημα (Κολέμπας, 2012) έτσι ώστε να επιτευχθεί η άμεση δημοκρατία (η πραγματική έννοια της δημοκρατίας).

Το βασικότερο ζήτημα της από-ανάπτυξης είναι η Τοπικοποίηση των δραστηριοτήτων της οικονομίας, ώστε να απομακρυνθεί από το σύγχρονο μοντέλο της διεθνοποίησης, της αγοράς. Αυτή η παγκοσμιοποιημένη οικονομία δημιουργεί διάφορες κοινωνικές ανισότητες, αφού ο πλούτος συσσωρεύεται στα χέρια των λίγων και δημιουργείται τεράστιο χάσμα με τον υπόλοιπο λαό. Επιπλέον, παρατηρείται ότι οι επιχειρήσεις κολοσσοί δημιουργούν μονοπώλια σε προϊόντα, ακόμη και ζωτικής ανάγκης, με αποτέλεσμα οι μικρές και τοπικές επιχειρήσεις να μην αντέχουν τον ανταγωνισμό. Οι τοπικές οικονομίες, έτσι, καταστρέφονται και εξαφανίζονται τελικά. Ένα τέτοιο σύστημα ισοπεδώνει την δημοκρατία και επιφέρει κοινωνικές ανισότητες, διότι δεν μπορεί να γίνει ουσιαστικός έλεγχος. Αντίθετα, σε μικρά οικονομικά συστήματα, όπως αυτό της Τοπικοποίησης, ο έλεγχος είναι αυστηρός, εντατικός και ευκολότερος. Επιπλέον, η τεράστια βιομηχανία έχει αφήσει ισχυρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις στον βωμό του κέρδους, οι οποίες θα αναδυθούν στις επόμενες γενεές.

Επομένως, για να αμβλυνθούν τα παραπάνω προβλήματα είναι επιτακτική η ανάγκη να στραφεί η οικονομία σε ένα τοπικό επίπεδο. Η τοπική βιομηχανία αναπτύσσεται με την παραγωγή προϊόντων και παροχή υπηρεσιών εντός της κοινότητας μόνο. Αυτό θα δημιουργήσει αυτόνομες κοινότητες οι οποίες θα είναι ανεξάρτητες σε μεγάλο βαθμό από την εξωτερική αγορά. Οι πολίτες στρέφονται αποκλειστικά σε τοπικούς παραγωγούς και επιχειρηματίες. Αυτό δεν θα έχει ως αποτέλεσμα την ισοπέδωση της επιχειρηματικότητάς αλλά τη στροφή σε νέες μεθόδους που θα απαντάνε σε ένα μικρότερο βεληνεκές. Το σύστημα της Τοπικοποίησης επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία αφενός αλλά και στην κοινωνία. Παρατηρείται μία κοινωνική ευημερία, αφού όλοι οι πολίτες δουλεύουν και συνεισφέρουν στον τόπο τους, αλλά και κοινωνικοποιούνται μέσω της αμεσότητας της τοπικής οικονομίας. Δημιουργείται ένα κλίμα εμπιστοσύνης και ασφάλειας στις συναλλαγές λόγω της μικρής κλίμακας και υπάρχει ένας συνεχής έλεγχος του συστήματος. Έτσι οι προτεραιότητες και οι αξίες αλλάζουν και οι άνθρωποι ζουν με ευημερία (Κολέμπας, 2009).

4. Τοπικοποίηση, Αποανάπτυξη και Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη

Ο όρος Ανάπτυξη (σε όλες του τις διαστάσεις) ήταν πάντα στο επίκεντρο των συζητήσεων, αναζητήσεων αλλά και αντιπαραθέσεων. Από τους Α. Σμιθ, Τ. Μάλθους, Ντ. Ρικάρντο¹ μέχρι και τη σύγχρονη εποχή, η έννοια ανάπτυξη προτρέπει σε κάτι θετικό, κάτι επιθυμητό από όλους, ανεξαρτήτως πολιτικών πιστεύω, καταγωγής, κοινωνικής θέσης ή τάξης. Την επιζητούν και εύποροι και άποροι, εργοδότες και εργαζόμενοι, διανοούμενοι και μη και ας μην επιδιώκουν είτε τα ίδια αγαθά, είτε το ίδιο αποτέλεσμα, είτε τους ίδιους στόχους και ιδανικά αφού δημιουργούνται διαφορετικά ερεθίσματα στον καθένα ανάλογα με το κοινωνικό περιβάλλον, το χρόνο και τον τόπο. Ο καθένας, δηλαδή ψάχνει τη δική του «ιδανική ανάπτυξη».

Η Ανάπτυξη, μια αξιολογική έννοια με εγγενές το πρωτογενώς θετικό και δημιουργικό της περιεχόμενο, για όλους τους ανθρώπους, όπου γης, δεν παύει να αποτελεί έναν υποκειμενικό/αξιολογικό όρο, συνώνυμο ή παράπλευρο με μια σειρά από έννοιες με αντικειμενική υπόσταση, όπως π.χ. "αύξηση", "εξέλιξη", "κίνηση", "μεταβολή", "πρόοδος", "αλλαγή", "ριζική αλλαγή", "επανάσταση". Κι αυτό, ανάλογα με την κοσμοθεωρητική, κοινωνική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική, φιλοσοφική, αλλά και την ειδικότερη επιστημονική ή και συντεχνιακή άποψη, επιλογή, μονομέρεια ή και "αποκλεισμό" του καθ' ενός από μας (Ρόκος, 2017).

Τις τελευταίες δεκαετίες, αναπτύσσεται ως μια οικουμενική θεωρία περί ανάπτυξης η θεωρία της «αποανάπτυξης». Η τάση αυτή προέκυψε από την ανάγκη εύρεσης εναλλακτικών τρόπων ανάπτυξης και εναλλακτικών τρόπων επιβίωσης από τα δεινά της τριπλής περιβαλλοντικής, κοινωνικής και οικονομικής κρίσης σε ακαδημαϊκό, σε κοινωνικό και σε πολιτικό επίπεδο (Κουκούλας, 2013).

Η έννοια της αποανάπτυξης είναι άμεσα συνδεδεμένη με αυτή της τοπικοποίησης. Στον κύκλο των 8R του Serge Latouche συναντάται ο όρος του επανεντοπισμού ή τοπικοποίησης ως ένα στάδιο από το οποίο πρέπει να περάσει το άτομο και η κοινωνία, ώστε να καταφέρει να ακολουθήσει τις αρχές της αποανάπτυξης. Η τοπικοποίηση είναι, ουσιαστικά, το στάδιο στο οποίο ο άνθρωπος συνδέεται με τη γη και το περιβάλλον του, οπότε δημιουργείται το αίσθημα της κοινής ταυτότητας και ισχυροποιείται έτσι η έννοια της συλλογικότητας. Συνεπώς, η τοπικοποίηση αποτελεί ένα

¹ 1870-1850 : Οι κλασικοί οικονομολόγοι συμερίζονταν τη θέση ότι αντικείμενα της οικονομικής ανάλυσης ήταν η ανάπτυξη και οι μηχανισμοί ρύθμισης και αύξησης του πλούτου (Λάλλας, 2019)

εργαλείο για την αποανάπτυξη. Εννοείται ότι, όπως κάθε κομμάτι της αποανάπτυξης, δεν μπορεί να επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα αν πραγματοποιηθεί μεμονωμένα, χωρίς να έχουν προηγηθεί τα άλλα στάδια επαναπροσδιορισμού των αναγκών, ευθυνών και εννοιών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Η εφαρμογή αποσπασματικά των πηγών της αποανάπτυξης μπορεί να οδηγήσει σε ακραίες πρακτικές, αντίθετες με τις αρχές του κινήματος (Demaria *et al.*, 2013). Για παράδειγμα η τοπικοποίηση χωρίς τη δημοκρατία και τη δικαιοσύνη μπορεί να οδηγήσει σε σοβινισμό.

Παρατηρώντας συνολικά τις αρχές της αποανάπτυξης αλλά και τον κύκλο των 8R, όπως αναλύθηκαν, προκύπτει το συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης από κοινού, διαφορετικό έως και αντίθετο με την καπιταλιστική ανάπτυξη.

Με τον όρο Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη (ΟΑ) ορίζεται (Ρόκος, 2005, 2007, 2018) *«η ταυτόχρονα στο χώρο και το χρόνο οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική και κατάλληλη τεχνική / τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία θα τελείει πάντα σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στον Άνθρωπο και τις συλλογικότητές του, όπως αυτοί εντάσσονται, ειρηνικά, παραγωγικά και δημιουργικά στο φυσικό και πολιτισμικό τους περιβάλλον, αξιοποιώντας και την αυτόχθονη σοφία, το διαμορφώνουν, αλλά και το προστατεύουν με τη δράση τους, όντας αναπόσπαστα μέρη του και όχι ιδιοκτήτες, κυρίαρχοι, “επενδυτές” ή εκμεταλλευτές του»*. Αποδίδεται με τον επιθετικό προσδιορισμό Ολοκληρωμένη, η θετικά φορτισμένη έννοια της αρμονικής, ειρηνικής με τη φύση και τον άνθρωπο και συνεργιστικής σχέσης, αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης των θεμελιακών συστατικών της, δηλαδή του "οικονομικού", του "κοινωνικού", του "πολιτικού", του "τεχνικού/τεχνολογικού" και του "πολιτισμικού" ενεργήματος. Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη είναι για αυτό και Αξιοβίωτη. (Ρόκος, 2004).

Θεμέλια της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης είναι οι απλές ουσιώδεις και όχι διακηρυκτικές μόνο αξίες της ανθρωπότητας: η ειρήνη, η δημοκρατία (πολιτική, κοινωνική και οικονομική), η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η ισότητα, η ισονομία, ο σεβασμός στα ανθρώπινα (κοινωνικά, πολιτικά, εργασιακά) δικαιώματα και η κοινωνική αλληλεγγύη.

Μεθοδολογικά εργαλεία της αποτελούν, η διεπιστημονικότητα, η συστημική θεωρία και η ολιστική διερεύνηση, μελέτη, αντίληψη, κατανόηση και αντιμετώπιση, με συμμετοχικές διαδικασίες, των αντικειμενικά πολυδιάστατων, ιδιαίτερα σήμερα, θεμάτων και προβλημάτων της "Ανάπτυξης" και του Περιβάλλοντος, με ταυτόχρονη αναγνώριση, σεβασμό και αξιοποίηση της αυτόχθονης σοφίας των ανθρώπων. Θεωρητικό υπόβαθρο γνώσης αποτελεί ο διαλεκτικός υλισμός

και η επιστημονική μέθοδος γνώσης. Η μεθοδολογική προσέγγιση των 7 βημάτων της ΟΑ, επηρεάστηκε από τις θεμελιώδεις μεθοδολογίες, διαδικασίες και φάσεις σχεδιασμών ανάπτυξης του Sir Patric Geddes (1854-1932) (παραδοσιακή αντίληψη επικράτησε μεταξύ 1920-1960,) και του Sir Peter Hall (1932-2014) (σύγχρονη αντίληψη). Η θεμελιακή αντίληψη της διεπιστημονικής και ολιστικής μεθοδολογίας της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης ενισχύθηκε αποφασιστικά από την ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης και τεχνικής της φωτοερμηνείας και της τηλεπισκόπησης, η οποία απεικονίζει με συστηματικό και επαναληπτικό τρόπο την φυσική και την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα του κοινού μας σπιτιού του πλανήτη γη (αλλά και τις πολυδιάστατες σχέσεις, αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις τους και τις τάσεις μεταβολών δια μέσου του χρόνου). (Ρόκος, 2007)

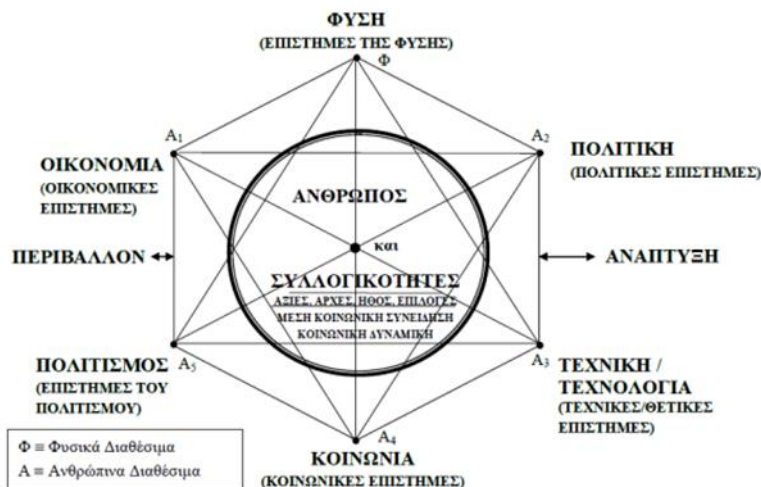
Υποκείμενο, αλλά και υλική βάση της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης είναι ο ενεργός, υπεύθυνος, ευαίσθητος, συνειδητός, μορφωμένος και ολόπλευρα ενημερωμένος, δημιουργικός πολίτης και οι κινήσεις, πρωτοβουλίες και συλλογικότητές του (Ρόκος, 2017, 2018).

5. Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη και Αποανάπτυξη: Συγκλίσεις και αποκλείσεις

Είναι σαφές ότι η Αποανάπτυξη συνάδει ως ένα βαθμό με την Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, καθώς εντοπίζει τα προβλήματα και προτείνει λύσεις σε κάποιες από τις διαστάσεις της «πραγματικής πραγματικότητας», όπως αυτές τέθηκαν στον ορισμό της ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Αν μελετηθεί η φιλοσοφία από την οποία υποστηρίζεται κάθε όρος παρατηρείται ότι η αποανάπτυξη επανατοποθετεί στο κέντρο της ανάπτυξης τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στην οικολογία, την προστασία και τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά, η ολοκληρωμένη ανάπτυξη στο κέντρο της έχει τον άνθρωπο και τις συλλογικότητές του, - με κοινό κώδικά επικοινωνίας, αρχές, αξίες, ήθος-, καθώς από αυτούς εξαρτάται η διαχείριση και εκτίμηση του «ολικού περιβάλλοντος» και από αυτούς απαιτούνται οι κατάλληλες ενέργειες για την επίτευξη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης (Ρόκος, 2017). Ένα κοινό στοιχείο στη φιλοσοφία των δύο θεωριών ανάπτυξης είναι η αδιάσπαστη σύνδεση μεταξύ των στρατηγικών τους. Τόσο στην

ολοκληρωμένη ανάπτυξη όσο και στην αποανάπτυξη τα βήματα που προτείνονται αποτελούν κρίκους της αλυσίδας για να επιτευχθεί η επιθυμητή αλλαγή και ανάπτυξη. Συγκεκριμένα, στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη υπάρχει αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση μεταξύ των διαστάσεων (κοινωνική, πολιτική, οικονομική, τεχνική/τεχνολογική, περιβαλλοντική, πολιτισμική) και όλες μαζί συνυπολογίζονται ταυτόχρονα στο χώρο και στο χρόνο, –όχι απαραίτητα με την ίδια βαρύτητα –, στις κάθε φορά συγκεκριμένες συνθήκες της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας που επικρατούν, ανάλογα με τη φύση του κάθε αναπτυξιακού προβλήματος, ανάλογα με τον άνθρωπο και την κοσμοθεωρία του (βλ. Σχήμα 1). Αντίστοιχα, στην αποανάπτυξη, η κάθε ενέργεια αποτελεί προϋπόθεση για την ενέργεια που τη διαδέχεται.

Σχήμα 1: Πολύγωνο ΟΑ: Ο εναλλακτικός δρόμος για μια άξια να βιωθεί Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη

Μία αναλυτική, ποιοτική σύγκριση των αρχών της αξιοβιώτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης με τις αρχές της αποανάπτυξης για κάθε διάσταση της ανάπτυξης, μπορεί να αναδείξει τις όποιες ομοιότητες αλλά και διαφοροποιήσεις (βλ. παρακάτω και συγκριτικό Πίνακα 1)

Πολίτης

Ξεκινώντας από τον πολίτη, στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, καλείται να είναι συνειδητός, ευαίσθητος, υπεύθυνος, ενεργός, με κριτική σκέψη, μορφωμένος και ολόπλευρα ενημερωμένος (Ρόκος, 2017). Αντίστοιχα, η αποανάπτυξη ζητάει από τον πολίτη να είναι σε θέση να επαναπροσδιορίσει τις ανάγκες του και όλο τον τρόπο ζωής του με κριτική σκέψη. Υπογραμμίζει την ευθύνη του ατόμου για τα αποτελέσματα που έχει επιφέρει η σημερινή κοινωνία της μεγέθυνσης, καθώς και το σημαντικό του ρόλο ως αναπόσπαστο μέλος της κοινωνίας.

Στις αρχές της αποανάπτυξης βρίσκεται η ευημερία και το νόημα της ζωής, καθώς σύμφωνα με τον Latouche (2013) όταν ο άνθρωπος είναι ευτυχισμένος είναι λιγότερο επιρρεπής στην προπαγάνδα και τον καταναλωτισμό. Κατ' αντιστοιχία η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, έχοντας κατανοήσει την δυναμική αλλά και αδιάσπαστη «ολότητα» της κάθε φορά στο χώρο και το χρόνο φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, εμπεριέχει τις έννοιες της «ολοκλήρωσης» (integration), της ακεραιότητας και τιμιότητας (integrity), του άρτιου και του πλήρους. Ως «αξιοβίωτη» ανάπτυξη (worth-living development), εμπεριέχει την ολική ποιότητα του να αξίζει να τη ζεις, να την απολαμβάνεις, να την εξασφαλίζεις και για το διπλανό αλλά και για τα παιδιά σου. Την οποία οφείλεις να την προστατεύεις με τη βούλησή σου ως ελεύθερος άνθρωπος με ολοκληρωμένη προσωπικότητα, ως πρόσωπο, ως υπεύθυνος και συνειδητός πολίτης, δημιουργός, επιστήμονας και εργαζόμενος, που με όλες αυτές τις ιδιότητες είσαι ή οφείλεις να είσαι μαζί με όλους όσους συμμερίζονται ίδιες αρχές και αξίες «από τα κάτω», «από τα πάνω» αλλά και από μέσα, ενεργός συμμετέχων, συνεργάτης αλλά και αμύντοράς της (Ρόκος, 2005).

Κοινωνία

Σε ό,τι αφορά την κοινωνία, και στα δύο μοντέλα ανάπτυξης, θα πρέπει να είναι αλληλέγγυα, συλλογική, δίκαιη και συμμετοχική. Μεγάλη βαρύτητα δίνεται στη δημιουργία αυτόνομων συλλογικοτήτων, που αναλαμβάνουν δράσεις και πρωτοβουλίες. Ωστόσο, έχει σημασία ότι αυτές οι συλλογικότητες, ειδικότερα στη θεωρία της αποανάπτυξης, δεν αποτελούν τη μοναδική λύση και μπορούν να είναι αποτελεσματικές εφόσον συνδυάζονται με δράσεις που λαμβάνουν υπόψη όλες τις θεματικές αρχές της αποανάπτυξης. Σκοπός της αποανάπτυξης σε αυτή τη διάσταση είναι η σταδιακή δημιουργία νέων κοινωνικών δομών και μορφών, που θα υποστηρίζονται από την ίδια την κοινωνία (Καλλής και Πετρίδης, 2013). Και στις δύο θεωρίες έχει νόημα η διερεύνηση των φορέων από τους οποίους

μπορεί να ξεκινήσει και να προωθηθεί η εκάστοτε μορφή ανάπτυξης.

Σύμφωνα με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη φορείς πρωτοβουλιών είναι οι ολόπλευρα μορφωμένοι και ευσυνείδητοι άνθρωποι, που προτάσσουν το συλλογικό συμφέρον και θεωρούν τον εαυτό τους μέρος ενός αλληλεξαρτώμενου συνόλου. Φορείς πρωτοβουλιών Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης προτείνεται να είναι ενώσεις προσώπων και φορέων του δημοσίου, του κοινωνικού και του ιδιωτικού τομέα, που με συστηματική και συνεχή συνεργασία και με τη σύμφωνη γνώμη των κατοίκων της κάθε περιοχής, αποφασίζουν ελεύθερα και εθελοντικά να συμβάλουν στην ανάπτυξη της (Ρόκος, 2018). Επίσης, στους φορείς εντάσσονται οι πρόσφυγες και μετανάστες μίας περιοχής, καθώς ανήκουν στο ανθρώπινο δυναμικό προς αξιοποίηση. Παραδείγματα συλλογικών δράσεων που ακολουθούν τις αρχές της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι: οι ολοκληρωμένοι αναδασμοί (Ρόκος, 2018), -οι δράσεις κοινωνικής φιλοξενίας που ενθαρρύνουν την πολυεποχιακή λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων και τη διασφάλιση παρατεταμένης πολυαπασχόλησης,- οι δράσεις εναλλακτικού τουρισμού, σε μεγέθη συμβατά με το πολιτισμικό περιβάλλον και τη φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων, -οι ενεργές τοπικές κινήσεις, πρωτοβουλίες, ελεύθεροι συνεταιρισμοί και συλλογικότητες πολιτών, νέων επιστημόνων και εργαζομένων (από τα κάτω), με αντικείμενο την παραγωγική και πληθυσμιακή ανασυγκρότηση και το ξαναζωντάνεμα ορεινών περιοχών ή/και απομονωμένων νησιωτικών περιοχών, - οι δράσεις ελεύθερης και συστηματικής παιδείας - ως μόρφωσης, πολιτισμού και κριτικής σκέψης -, για τη δημιουργία προϋποθέσεων για συγκράτηση του πληθυσμού των απομονωμένων περιοχών και την επιστροφή και ενεργοποίηση νέων επιστημόνων και εργαζομένων στις περιοχές αυτές για μια αξιοβίωτη ζωή στο μοναδικό φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον τους. (Ρόκος, 2017).

Για την αποανάπτυξη φορείς είναι οι ομάδες ακτιβιστών, οι ακαδημαϊκοί, οι πολίτες με συνείδηση και κριτική σκέψη, όπως και στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη, οι άνεργοι και υποαπασχολούμενοι, οι υπερασπιστές της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, τα ερευνητικά ιδρύματα και τα κοινωνικά κινήματα. Κάποια παραδείγματα δράσεων αποανάπτυξης είναι τα οικοχωριά, τα δίκτυα παραγωγών-καταναλωτών, οι συνεταιρισμοί, τα τοπικά νομίσματα και η ανάπτυξη βιολογικών καλλιεργειών (Πετρίδης, 2013). Επομένως, και στις δύο θεωρίες προωθούνται οι συλλογικές δράσεις και η συνεργασία. Επίσης, κάποιες από τις κοινωνικές ομάδες που εντάσσονται στους φορείς ταυτίζονται.

Πολιτική

Σχετική σύμπνοια μεταξύ αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης και αποανάπτυξης υπάρχει και στην πολιτική διάσταση. Στην αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη η πολιτική πρέπει να είναι ηθική, υπεύθυνη, δίκαια και ολική υπόθεση των πολιτών και των συλλογικοτήτων τους, ειρηνική, πολυδιάστατη. Θα πρέπει να στηρίζεται στο πλαίσιο μιας εθνικής στρατηγικής που θα αναπτύσσεται από το τοπικό ως το πλανητικό επίπεδο και να είναι «ολιστική», με την έννοια του ότι πρέπει ταυτόχρονα- στον χώρο και στον χρόνο- να συνυπολογίζει και όλες τις υπόλοιπες αναπτυξιακές διαστάσεις (κοινωνική, πολιτισμική, περιβαλλοντική, οικονομική, τεχνική/τεχνολογική). Θα διέπεται από τη συνέχεια, τη συνέπεια λόγων και έργων, την αξιοκρατία, την αντικειμενικότητα, τη διαφάνεια, τη νομιμότητα και μπορεί να στηρίζεται σε μια αξιόπιστη και αποτελεσματική δημόσια διοίκηση (Ρόκος, 2017).

Ομοίως, στην αποανάπτυξη η δικαιοσύνη αποτελεί θεμελιώδη θεωρητική αρχή, ενώ γίνεται λόγος για την ανάγκη ισότητας μεταξύ των πολιτών. Ακόμα, και στις δύο περιπτώσεις υπογραμμίζεται η έλλειψη διαβούλευσης σήμερα, καθώς και η σημασία της συμμετοχικής δημοκρατίας. Στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη βασικές αρχές για την οργάνωση των εγχειρημάτων είναι η διεπιστημονικότητα, η διαβούλευση και ο κοινός κώδικας επικοινωνίας (μεταξύ επιστημόνων, κοινωνίας και φορέων διακυβέρνησης), η ολιστική προσέγγιση, στην κατανόηση της πολυπλοκότητας των ζητημάτων ανάπτυξης και περιβάλλοντος και η αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μεταξύ των αναπτυξιακών διαστάσεων, προκειμένου να επιλυθούν τα κρίσιμα αυτά ζητήματα. Άμεση εξάρτηση από την πολιτική έχουν και οι έννοιες της μέσης κοινωνικής συνείδησης και της κοινωνικής δυναμικής (Ρόκος, 2017,2018). Η μέση (όχι με την έννοια του μέσου όρου) κοινωνική συνείδηση σχετίζεται με τη συμπεριφορά και το αίσθημα ευθύνης των πολιτών και διαμορφώνεται από ένα σύνολο παραγόντων όπως η παιδεία, το ισχύον πολιτικό καθεστώς, το σύστημα αξιών, η θρησκεία και η καταγωγή, αλλά καταλυτικά επηρεάζεται/διαμορφώνεται από τα ΜΜΕ και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Η κοινωνική δυναμική (θετική ή αρνητική) προκύπτει ως συνέπεια της στάσης των πολιτών και των συλλογικοτήτων τους σε σχέση με τις δυνάμεις της εξουσίας. Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρει ο Ρόκος (2007):

«Μήπως οι ενεργοί, υπεύθυνοι, ολόπλευρα ενημερωμένοι και συνειδητοί πολίτες, όσο λίγοι και αν είναι, όσο αδύναμοι και αν αισθάνονται σήμερα, μπορούν να δώσουν το φιλί της ζωής σε μια νέα δημιουργική, ενωτική και συμμετοχική κοινωνική δυναμική αντίστασης και απελευθέρωσης από τα

δεσμά της παθητικότητας και της αλλοτρίωσης της υποταγμένης μέσης κοινωνικής συνείδησης;

Μήπως έχουν -και δεν το ξέρουν ακόμη- εργαλεία και όπλα συστηματικής και αποτελεσματικής πρωτοβουλίας, παρέμβασης και δράσης στην οικονομία, την κοινωνία, την πολιτική, τον πολιτισμό και την τεχνολογία, που να τους αναγορεύει ως κύρια υποκείμενα μιας πραγματικά Ολοκληρωμένης και Αξιοβίωτης Ανάπτυξης που να σέβεται τον άνθρωπο, το δημόσιο και το κοινωνικό συμφέρον και το πολύτιμο φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον;»

Πολιτισμός

Στον τομέα του πολιτισμού η αποανάπτυξη εστιάζει στην απομάκρυνση από κερδοσκοπικές τακτικές. Κατ' αντιστοιχία, η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη, αντιτίθεται στο υπερκαταναλωτικό αναπτυξιακό μοντέλο που διασπαθίζει τα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα και καταστρέφει το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, ιδιαίτερα των ευάλωτων, λιγότερο «αναπτυγμένων» περιοχών (Ρόκος, 2007). Η αποανάπτυξη προτείνει τον επαναπροσδιορισμό των αναγκών και τη «μείωση» στην κατανάλωση αγαθών. Η αποανάπτυξη αντιτίθενται στη μαζοποίηση. Αλλά και η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη ασκεί έντονη κριτική στην πολιτική της μονοδιάστατης, δήθεν «ήπιας», αλλά κατεξοχήν διαβρωτικής και ανταγωνιστικής τουριστικής ανάπτυξης, χωρίς να ερευνά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, την κλίμακα και τα μεγέθη της περιοχής υπό «ανάπτυξη». Οι εκ των άνω αναπτυξιακές επιλογές δεν μπορούν να ανταποκριθούν στην πολυπλοκότητα της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας μιας περιοχής, ιδιαίτερα όταν η περιοχή αυτή διατηρεί, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, το δικό της πολιτισμό. (Ρόκος, 2004).

Η πολιτισμική διάσταση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης θεωρείται η σημαντικότερη καθώς εμπεριέχει και επικαθορίζει τις υπόλοιπες, στο βαθμό που οι πολιτισμοί του ανθρώπου συγκρότησαν και συνέβαλαν στον χρόνο και το χώρο στην εξέλιξη των αξιών, των αρχών, των μορφών, των δομών, των λειτουργιών, και των τύπων κοινωνικής οργάνωσης, στην «ανάπτυξη», αλλά και τη διαρκή αλληλεπίδραση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής, της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας (Ρόκος, 2005). Όπως και στην αποανάπτυξη, στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη δίνεται έμφαση στις τοπικές κοινωνίες και στην αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς και της παράδοσης. Στο δρόμο για μια άξια να βιωθεί ολοκληρωμένη ανάπτυξη, ο ρόλος της «παιδείας, ως μόρφωση, πολιτισμός και κριτική σκέψη», είναι θεμελιώδης, εγγενής και δομικός. Όλοι οι πολίτες θα πρέπει να έχουν δικαίωμα πρόσβασης και συμμετοχής στην

παιδαγωγική διαδικασία, ως θεμέλιο μιας Δυναμικής, Γνωσιακής Διεπιστημονικής διαδικασίας.

Τεχνολογία

Σύμφωνα με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη η, κατάλληλη κάθε φορά, τεχνολογία είναι αυτή που θα βοηθήσει στη διερεύνηση των πραγματικών προβλημάτων και αναγκών, των αντικειμενικών αναπτυξιακών δυνατοτήτων και προοπτικών και των πραγματικών περιορισμών, ενός τόπου. Θα πρέπει να σέβεται τη φύση και το «ολικό» - φυσικό κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό- περιβάλλον και να αξιοποιεί ποιοτικά τα φυσικά και ανθρώπινα διαθέσιμα. Προκρίνεται, η οργανική σύνθεση της καινοτομίας, και της τεχνολογίας αιχμής με την παραδοσιακή τεχνογνωσία και αξιοποίηση της αυτόχθονης εμπειρίας και λαϊκής σοφίας, όπου αυτό απαιτείται. Η διεπιστημονικότητα και στον τεχνολογικό τομέα αποτελεί ένα μέσο για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη (Ρόκος, 2004). Στο κίνημα της αποανάπτυξης η τεχνολογία υπόκειται σε κριτική ως προς τους σκοπούς που εξυπηρετεί και τα μέσα που χρησιμοποιεί. Τίθενται ερωτήματα του τύπου: Ποια πτυχή της τεχνολογίας αντιστοιχεί στις ανθρώπινες ανάγκες και ποιος και για ποιο λόγο ωφελείται από αυτήν την τεχνολογία; Επιδιώκεται, ωστόσο, η αξιοποίηση της τεχνολογίας για τη βελτίωση των περιβαλλοντικών συνθηκών και με σεβασμό στη φύση (Κολέμπας, 2016). Και στις δύο θεωρίες προωθείται η συνεργασία και η διεπιστημονική προσέγγιση.

Περιβάλλον

Σε ό,τι αφορά την περιβαλλοντική διάσταση, στην αποανάπτυξη αποτελεί σημαντική διάσταση, καθώς σε όλες τις δράσεις και κατευθύνσεις υπάρχει ο στόχος της προστασίας και διαφύλαξης του περιβάλλοντος. Αυτό αποδεικνύεται και από τις αρχές των θεωρητικών πηγών της οικολογίας και των βιοοικονομικών, που πραγματεύονται τη διαχείριση των πόρων. Η αποανάπτυξη υποστηρίζει μια διαφορετική σχέση με την φύση, όπου οι άνθρωποι και τα βιομηχανικά συστήματα δεν είναι το κέντρο και ο κυρίαρχος παράγοντας αλλά αντίθετα διατηρούν μια σχέση συμβίωσης με την φύση όπως τόσοι άλλοι πολιτισμοί έχουν αναπτύξει στο παρελθόν. (Demaria et al, 2013). Επίσης, η τοπικοποίηση ως συμπληρωματικό εργαλείο και στάδιο για την αποανάπτυξη εισάγει ένα οικολογικό μοντέλο και τρόπο ζωής, όπου η ουσιαστική επαφή του ανθρώπου με τη φύση, η αξιοποίηση των φυσικών διαθεσίμων χωρίς την κατασπατάληση τους και η ισορροπία με το οικοσύστημα αποτελούν βάσεις για το μετασχηματισμό της κοινωνίας. Το ίδιο ισχύει και για τα τελευταία τρία στάδια του κύκλου

των 8R (Μείωση, Επαναχρησιμοποίηση, Ανακύκλωση). Η προτεινόμενη αλλαγή του τρόπου ζωής στοχεύει εκτός από την ανεξαρτητοποίηση της οικονομίας και στην προστασία του περιβάλλοντος, μέσω της εύρεσης των βέλτιστων τρόπων για την παραγωγή και τη διαχείριση των αγαθών και της μείωσης των απορριμμάτων. Η προστασία του περιβάλλοντος και η αποσύνδεση της οικονομικής μεγέθυνσης από τις επακόλουθες περιβαλλοντικές επιπτώσεις αποτελούν στόχους και για την επίτευξη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Επισημαίνεται η σημασία της προώθησης καινοτόμων ιδεών που δύνανται να βελτιώσουν τις περιβαλλοντικές συνθήκες. Ακόμα και βάσει του ίδιου του ορισμού της, η ΟΑ θα τελείται πάντα σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στον άνθρωπο και το φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, μέσα στο οποίο αυτός εντάσσεται, ως οργανικό και αναπόσπαστο μέρος του. Χαρακτηριστικό απόσπασμα από το Δημήτρη Ρόκο (2003) για την περιβαλλοντική διάσταση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης:

«η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη...θεωρεί τον άνθρωπο αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος της φύσης, με την οποία αυτός οφείλει να συνδιαλέγεται και να αλληλεπιδρά ατομικά και συλλογικά, επιστημονικά και επαγγελματικά, δημιουργικά, με μέτρο και σεβασμό, μη παραβιάζοντας τους νόμους της, μη απειλώντας τις ισορροπίες και τα είδη της, μη εξαντλώντας τις αντοχές και τα διαθέσιμά της, μη προσβάλλοντας την ομορφιά και την αισθητική των τοπίων της, μη θίγοντας την αυθεντικότητα και τη γνησιότητα των εκφράσεών της και προστατεύοντας τους πολιτισμούς της».

Οικονομία

Τέλος, στην οικονομική διάσταση η ολοκληρωμένη ανάπτυξη απορρίπτει την κερδοσκοπική προσέγγιση της συνεχούς ανάπτυξης και κάνει έντονη κριτική στις παγκοσμιοποιημένες, νεοφιλελεύθερες πολιτικές της “βιώσιμης” ή “αιεφόρου” ανάπτυξης (Ρόκος, 2017), τις οποίες αντιστρατεύεται “ολικά”, αξιακά, θεωρητικά και πρακτικά. Στο δρόμο για μια αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη η οικονομία πρέπει να είναι παραγωγική, πολυδιάστατη και αυτοδύναμη και να διασφαλίζει τη δίκαιη κατανομή βαρών, αλλά και μια στρατηγική «ολική αυτάρκεια» και ασφάλεια της κοινωνίας. Προτείνει την διερεύνηση εναλλακτικών, συλλογικών παραγωγικών θεσμών αυτοοργάνωσης, αυτοδιοίκησης και αυτοδιαχείρισης με συστηματικούς και αποτελεσματικούς μηχανισμούς ελέγχου, που θα διασφαλίζουν τη σταδιακή οικονομική αυτονομία και την απεξάρτηση από τα δάνεια. Επίσης, οι συλλογικότητες παραγωγών, δημιουργών, εργαζομένων και επιστημόνων είναι υλική βάση και φορείς για την «ολική

πραγματική οικονομική πραγματικότητα» (Ρόκος, 2017). Όλα τα παραπάνω, έχουν κοινά στοιχεία με τη φιλοσοφία της αποανάπτυξης. Προκειμένου να επιτευχθεί ο βασικός στόχος της αποανάπτυξης, που είναι η διαφυγή από την καπιταλιστική οικονομία (Fournier, 2008), ένα εργαλείο είναι η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Στις αρχές της αποανάπτυξης συχνά αναφέρεται η επιθυμία για μία αυτόνομη πολιτικά και οικονομικά κοινωνία, που στηρίζεται στην αμοιβαιότητα και την ανάπτυξη «από κοινού». Με την εφαρμογή της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας είναι δυνατόν να δημιουργηθούν κοινότητες που απομακρύνονται από τις καπιταλιστικές οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές, οι λεγόμενες «ουτοπίες του τώρα» (Carlsson and Manning, 2010).

Υπάρχουν σημερινά παραδείγματα τοπικών κοινωνιών που στράφηκαν στο παραπάνω σύστημα με μεγάλη επιτυχία και αποδεικνύουν σε ένα πρωταρχικό στάδιο ότι μπορούν να αποτελέσουν μια ολοκληρωμένη και αποτελεσματική λύση ανάπτυξης χωρίς να έχουν πάντα τη βοήθεια του κράτους. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν κάποια παραδείγματα όπως το χωριό Ungersheim της Γαλλίας, όπου έγιναν διάφορες δράσεις αποανάπτυξης, όπως η εφαρμογή τοπικού νομίσιματος, η συμμετοχική δημοκρατία, η ενίσχυση των τοπικών παραγωγών και η ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης. Άλλα παραδείγματα είναι το χωριό Tamera στην Πορτογαλία, η αστική οικοκοινότητα του Λος Άντζελες (LAEV) και η γειτονιά Christiania στην Κοπεγχάγη (Κορσάβας, 2020). Στην πρόσφατη ερευνητική εργασία (2026) των Gilbert, D. et al, μελετώνται συγκεκριμένα παραδείγματα από Ελλάδα (Ικαρία), Ιταλία και Σουμάτρα, που υπογραμμίζουν τον διαφορετικό κάθε φορά τρόπο του να ζεις σε μια κοινότητα με αυτάρκεια, αυτοδιάθεση, αξιοπρέπεια και δικαιοσύνη. Οι προσπάθειες αυτές βρίσκουν βάση σε θεωρίες, που εδώ και χρόνια εφαρμόζονται (κυρίως εκτός Ευρώπης) όπως: Buen vivir (Latin America), lekil kuxlejal (Chiapas, Mexico, κοινότητες Maya Tsotsil and Tseltal), hygge (Danish), keramahan (Indonesian), sarvodaya (Gujarati) κ.α.

Προσπάθειες προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης (λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένες), είναι: - η περίπτωση της Ανάβρας Μαγνησίας με το Πρότυπο συλλογικό εγχείρημα: «Ανα-βράζω»(1991-2010), - η περίπτωση της ανάπλασης και ξαναζωντανέματος του εγκαταλελειμμένου οικισμού Εθιά, στα Αστερούσια Όρη στην Κρήτη (Βραβευμένο Ντοκιμαντέρ με τίτλο «Το παλατάκι των Αορίων» Σκηνοθέτης Βασίλης Παναγιωτακόπουλος (2013, 2020): <https://youtu.be/oAj8i1XfdHc>), - η Κοιν.Σ.Επ. «Pleteno» (2020) (<https://pleteno.gr/>), που ιδρύθηκε στα Πομακοχώρια Ξάνθης, με σκοπό την ενδυνάμωση των γυναικών και την

ανάδειξη τοπικών χειροποίητων προϊόντων και των παραδοσιακών τεχνικών αξιοποιώντας την κυκλική οικονομία και το Upcycling. – Σχέδιο ολοκληρωμένου αναδασμού στο Milchenbach, Γερμανία (Wilden 2008) – Κοινότητα Milton Park (<https://world-habitat.org/awards/winners/milton-park-community/>) κ.α.

Ολοένα και αυξάνονται τα παραδείγματα κοινωνιών που επιλέγουν συνειδητά την «επανεκκίνηση» και το ξαναζωντάνεμά τους μέσα από τέτοιες κατευθύνσεις, μακριά από τον ακραίο καπιταλισμό και την αέναη μεγέθυνση. Ωστόσο είναι δύσκολο να εντοπιστούν και να μελετηθούν, για κάθε περιοχή του πλανήτη, οι διαδικασίες, οι πρακτικές, ο πραγματικός τρόπος, με τον οποίο βιώνουν αυτή τη μετάβαση. (Gilbert et al, 2026). Ελπιδοφόρο είναι το γεγονός ότι, σε επίπεδο εφαρμοσμένης έρευνας, ήδη χρηματοδοτούνται προγράμματα, όπως το διεπιστημονικό πρόγραμμα (2023-2029) «A Post-Growth Deal», REAL (<https://www.realpostgrowth.eu/>), με επιχορήγηση 10 εκατομμυρίων ευρώ από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC), με αντικείμενο: Πώς οι κοινωνίες μπορούν να απομακρυνθούν από το οικονομικό μοντέλο της ανάπτυξης και να εξασφαλίσουν την ανθρωπινή ευημερία χωρίς να παραβιάζονται τα όρια του πλανήτη.

«a “degrowth” model to replace the one based on GDP, saying economies can – indeed must – prosper in a way that reduces inequality and improves wellbeing

.....aspires to develop concrete, evidence-based proposals for how to move towards a more socially just and ecologically sustainable economy»

Πίνακας 1: Συγκριτική Ανάλυση Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης και Αποανάπτυξης

	Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη (ΟΑ)	Αποανάπτυξη
Κέντρο της φιλοσοφίας	Άνθρωπος και συλλογικότητες	Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον
	Αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μεταξύ διαστάσεων Πραγματική πραγματικότητα Διεπιστημονικότητα και Ολιστική προσέγγιση	Αδιάσπαστη σύνδεση των στρατηγικών

<p>Μεθοδολογία</p>	<p><u>7 Βήματα ΟΑ (Ρόκος, 2007)</u> 1. Διαβούλευση: Τι είδους ανάπτυξη θέλουμε; 2. Ολοκληρωμένες αποδόσεις: Καταγραφή φυσικής & κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας δια μέσου του χρόνου. Ποσοτικά, Μετρητικά, Ποιοτικά δεδομένα 3. Ανάλυση: προβλήματα, δυνατότητες, προοπτικές, περιορισμοί 4. Διατύπωση αναπτυξιακών σεναρίων Ο.Α. 5. Ποιοτική προεκτίμηση των επιπτώσεων των σεναρίων 6. Αξιολόγηση (ποσοτική) θετικών & αρνητικών στοιχείων των σεναρίων και επιλογή βέλτιστου 7. Εφαρμογή παρακολούθηση, έλεγχος, ανάδραση</p>	<p><u>8R της αποανάπτυξης</u> Επαναξιολόγηση Επανενηνολογικοποίηση Αναδόμηση ,Αναδιανομή, Επανενηντοπισμός Μείωση, Επαναχρησιμοποίηση, Ανακύκλωση</p> <p>Η Επαναξιολόγηση και η Επανενηνολογικοποίηση έχουν ομοιότητες με το πρώτο βήμα της μεθοδολογίας της ΟΑ, αφού σε αυτά τα στάδια επαναπροσδιορίζονται οι αξίες και αρχές σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο της αποανάπτυξης. Η Αναδόμηση και η Αναδιανομή έχουν κοινά σημεία με τα επόμενα βήματα της μεθοδολογίας της ΟΑ, καθώς έχουν ως στόχο το μετασχηματισμό και την ανάπτυξη της περιοχής με νέους όρους. Τα επόμενα στάδια του κύκλου των 8R είναι στοχευμένα στον τρόπο ζωής και δεν αντιστοιχούν σε κάποιο από τα βήματα της μεθοδολογίας της ΟΑ.</p>
<p>Πολίτης</p>	<p>Ενεργός, συνειδητός Με κριτική σκέψη Ολόπλευρα μορφωμένος Ευαίσθητος, Υπεύθυνος Αξιοβίωτη ζωή</p>	<p>Ενεργός Υπεύθυνος Ευημερία Κριτική σκέψη</p>
<p>Κοινωνία</p>	<p>Αλληλέγγυα, δίκαιη, συμμετοχική, <u>συλλογικότητες</u></p>	
<p>Πολιτική</p>	<p>Διαβούλευση, Κοινός κώδικας επικοινωνίας, Αξίες, Αρχές, Ήθος, Μέση κοινωνική συνείδηση και κοινωνική δυναμική Ηθική, δίκαιη, ισότητα και ισονομία μεταξύ των πολιτών</p>	<p>Ηθική, δίκαιη, ισότητα μεταξύ των πολιτών</p>

<p>Πολιτισμός</p>	<p>Από τις σημαντικότερες διαστάσεις Έμφαση στις τοπικές κοινωνίες και στην αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς της παράδοσης, της λαϊκής σοφίας Παιδεία ως μόρφωση, πολιτισμός και κριτική σκέψη Διεπιστημονικότητα και έρευνα</p>	<p>Έμφαση στις τοπικές κοινωνίες και στην αξιοποίηση της πολιτισμικής κληρονομιάς και της παράδοσης Διεπιστημονικότητα και έρευνα</p>
<p>Τεχνολογία</p>	<p>Συνεργατική, ολιστική και διεπιστημονική προσέγγιση Σεβασμός στο «ολικό» περιβάλλον Κατάλληλη, κάθε φορά, τεχνική/τεχνολογία: συνδυασμός της καινοτομίας με την αυτόχθονη γνώση και εμπειρία</p>	<p>Κριτική ως προς τους σκοπούς που εξυπηρετεί και τα μέσα που χρησιμοποιεί. Συνεργασία, επιστημονική και διεπιστημονική προσέγγιση σεβασμός στο περιβάλλον</p>
<p>Περιβάλλον</p>	<p>Άνθρωπος ως αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος της φύσης Προώθηση καινοτόμων ιδεών που δύνανται να βελτιώσουν τις περιβαλλοντικές συνθήκες Ολιστική αντιμετώπιση των πολύπλοκων και πολυδιάστατων προβλημάτων ανάπτυξης και περιβάλλοντος</p>	<p>Σημαντική διάσταση Τοπικοποίηση Προστασία του περιβάλλοντος Λύση του δεσμού μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής βλάβης</p>
<p>Οικονομία</p>	<p>Διαφυγή από την καπιταλιστική οικονομία και την κερδοσκοπική προσέγγιση της μονοδιάστατης οικονομικής ανάπτυξης Κριτική στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και στις πολιτικές της “βιώσιμης” ή “αιμόφιρου” ανάπτυξης Φορείς πρωτοβουλιών Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης- Συλλογικότητες, Δικαιοσύνη, ισοκατανομή του πλούτου</p>	<p>Διαφυγή από την καπιταλιστική οικονομία και την κερδοσκοπική προσέγγιση της συνεχούς ανάπτυξης Αυτονομία, δικαιοσύνη, ισοκατανομή του πλούτου</p>

6. Αντί επιλόγου

Καλώς ή κακώς βρισκόμαστε σε μια εποχή που η ευημερία, η ευζωία, η ευτυχία και η «ανάπτυξη» των κοινωνιών ποσοτικοποιούνται, καταγράφονται και αποτυπώνονται με δείκτες, μελέτες, εκθέσεις (World Happiness Reports, Behavioral economics κλπ.). Ακόμη κι αν τα ευρήματα των εκθέσεων αυτών βασίζονται σε στατιστικά μεγέθη και η ύπαρξη τους εξυπηρετεί συνήθως πολιτικούς χειρισμούς, προκύπτει ότι η ευτυχία και η αξιοβίωτη ζωή είναι τελικά το ζητούμενο από όλους τους ανθρώπους και η αναζήτηση και προσέγγιση εναλλακτικών και πιο αλληλέγγυων τρόπων ζωής έχει αυτά ως τελικό στόχο σε προσωπικό και κοινοτικό επίπεδο. Το σίγουρο είναι ότι στο κέντρο της όποιας λύσης πρέπει να είναι οι άνθρωποι:

Που έχουν πάθος γι' αυτό που κάνουν, πιστεύουν στο μυαλό τους, στις δυνάμεις, στις γνώσεις και ικανότητές τους και ξέρουν πού πάνε και τι θέλουν

Που έχουν ήθος, συνέπεια λόγων και πράξεων και κοινό κώδικα επικοινωνίας

Που μπορούν να δουλεύουν ομαδικά με υπομονή, επιμονή και αγάπη γι' αυτό που προσπαθούν να πετύχουν και αξιοποιούν και επιτυχημένα παραδείγματα άλλων

Που μπορούν όχι απλά να αναγνωρίζουν το πρόβλημα, αλλά να εντρυφούν σε αυτό και να το κατανοούν σε βάθος, ώστε να βρίσκουν την καταλληλότερη λύση και να επιφέρουν το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα

Που μπορούν να διαχειριστούν τα θέματα «εξουσίας» και δυσπιστίας που πάντα προκύπτουν στις συλλογικές προσπάθειες. Γιατί όπως έχει πει ο Μάνος Χατζιδάκις «*Η εξουσία είτε κομμουνιστική, είτε δημοκρατική, είτε ρωσοσιαλιστική, είτε θεοκρατική είναι βάρβαρη, άθλια και απάνθρωπη*».

Που είναι αισιόδοξοι, θέλουν να αλλάξουν και αντιλαμβάνονται ότι μια εν μέρει αποτυχία αποτελεί έναυσμα για συνέχεια ή/και για καινούργιο ξεκίνημα, με πίστη στις δυνατότητές τους και αξιοποίηση εμπειρίας & λαθών του παρελθόντος

Που αντιλαμβάνονται την παιδεία ως μόρφωση πολιτισμό και κριτική σκέψη. Γιατί η εξέλιξη των κοινωνιών μέσα στο χρόνο φαίνεται μέσα από την παράδοση και τον πολιτισμό, στοιχεία του οποίου κάθε φορά εμπλουτίζονται έτσι ώστε να ενσωματώνονται μέσα στην πραγματικότητα της εποχής και να παραδίδονται πλουσιότερα και αυθεντικότερα στις επόμενες γενιές. Γιατί τι νόημα θα είχε η όποια αλλαγή αν οι άνθρωποι παραμείνουν πνευματικά στο επίπεδο των εποχών που έφεραν την κατάσταση ως εδώ; (Γεροντέλη, 2013).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Carlsson, C., Manning, F., (2010). *Nowtopia: strategic exodus? Antipode* 42: 924–953.
- Carter A., (2004), *Some theoretical foundations for radical green politics. Environmental Values*, 13 (3): 305-328
- Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. και Martinez-Alier, J. (2013), *Τι είναι η αποανάπτυξη; Από ένα σλόγκαν ακτιβιστών σε ένα κοινωνικό κίνημα. Στο Πέρα από το δίλλημα λιτότητα ή ανάπτυξη: 11 κείμενα για την ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ. Επιμέλεια έκδοσης και κειμένων: Καλλής Γ., Πετρίδης Π., Ηλιόσποροι. Μεταφρ. Κουτρούλης Γ. Εκδόσεις Ηλιόσποροι.*
- Fournier V., (2008). *Εξοδος από την οικονομία: η πολιτική της αποανάπτυξης. Στο «Πέρα από το δίλλημα λιτότητα ή ανάπτυξη: 11 κείμενα για την ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ» Επιμέλεια έκδοσης και κειμένων: Καλλής Γ., Πετρίδης Π., Ηλιόσποροι. Μεταφρ. Κουτρούλης Γ. Εκδόσεις Ηλιόσποροι.*
- Gilbert, D., Gasparro, D., Kallis, G., Munoz-Sueiro, L., Grosinger, J., Tsagakari, M., Khan, F., Wright, G., & Varvarousis, A. (2026). *Encountering degrowth. Environment and Planning E: Nature and Space*: 25148486251414424.
<https://doi.org/10.1177/25148486251414424>
- Latouche S., (2013), *Προς μια κοινωνία της λιτής αφθονίας: παρανοήσεις και διαμάχες γύρω από την αποανάπτυξη* (μτφρ. Παπακριβόπουλος Β.). Αθήνα. Εκδόσεις των Συναδέλφων.
- Latouche, S. (2010), *Αποανάπτυξη: η λέξη και το νόημα της. Στο «Πέρα από το δίλλημα λιτότητα ή ανάπτυξη: 11 κείμενα για την ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ» Επιμέλεια έκδοσης και κειμένων: Καλλής Γ., Πετρίδης Π., Ηλιόσποροι. Μεταφρ. Κουτρούλης Γ. Εκδόσεις Ηλιόσποροι.*
- Latouche S., (2009), *Farewell to Growth*. Cambridge. Polity.
- Latouche, S., (2008), *Το στοίχημα της αποανάπτυξης* (μεταφρ. Χ. Σαρίκα), Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας.
- Marty C. (2023) *André Gorz's Vision for Autonomy and Radical Frugality*, *Green European Journal*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/andre-gorz-s-vision-for-autonomy-low-tech-and-radical-frugality/>
- Norberg-Schulz C., (1979), *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*.

- Wilden, R.. (2008). *Integral land consolidation - an approach for fulfillment of objectives of European Union policy on the development of rural areas*. 133. 79-84.
- Γεροντέλη Α., (2013). «Πρωτοβουλίες αλληλέγγυας, συνεργατικής, ανταλλακτικής οικονομίας. Μια εναλλακτική λύση στην πολυδιάστατη κρίση.», στο 7^ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π., 12-15 /9/ 2013 (https://mirc.ntua.gr/foundation/7th_conference/ergasies/GERONTELH_AGGELIKH.pdf)
- Δεβεράκη, Μ. & Πανταζής, Β. Ε. (2016), Ανθρωπολογική - Παιδαγωγική θεώρηση της Βασισμένης στον “Τόπο” Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Στο: Μανωλάς, Ε. Ι. & Τσαντόπουλος, Γ. Ε., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Επικοινωνία* [Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, τόμος 8], 68-88, Ορεστιάδα: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων.
- Καλλής Γ. και Πετρίδης Π., (2013), *Συμπεράσματα: αποανάπτυξη, Ελλάδα και κρίση*, στο Πέρα από το δίλλημα λιτότητα ή ανάπτυξη: 11 κείμενα για την ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ. Επιμέλεια έκδοσης και κειμένων: Καλλής Γ., Πετρίδης Π., Ηλιόσποροι. Μεταφρ. Κουτρούλης Γ. Εκδόσεις Ηλιόσποροι.
- Καστοριάδης Κ., (2010), *Ακυβέρνητη κοινωνία: Συνεντεύξεις και συζητήσεις 1974-1997*. Αθήνα: Ευρασία.
- Κολέμπας Γ., (2012). *Τι εστί Τοπικοποίηση; Του Γιώργου Κολέμπα*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:<https://tvxs.gr/aporseis/ti-esti-topikoroioiisito-y-giorgoy-kolempa/> (τελευταία πρόσβαση 29/01/2026).
- Κολέμπας Γ., (2017), *Επιστροφή προς τα ...μπρος*, Εκδόσεις Ταξιδευτής.
- Κολέμπας Γ., (2017), *Η διαφορετικότητα στον τρόπο ζωής και δράσης*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:<https://tvxs.gr/aporseis/arthra-gnomis/i-diaforetikotita-ston-tropo-zois-kai-drasis/> (τελευταία πρόσβαση στις 29/01/2026).
- Κολέμπας, Γ. (2009). *Τοπικοποίηση: Από το παγκόσμιο στο τοπικό*. Ένας οικολογικός κόσμος είναι δυνατός. Θεσσαλονίκη: Αντιγόνη.
- Κολέμπας, Γ., (2016). *Αποανάπτυξη και Κοινοτισμός, μαζί για έναν μετακαπιταλιστικό κόσμο*.
<https://tvxs.gr/aporseis/arthra-gnomis/apoanaptyksi-kai-koinitismos-mazi-gia-enan-metakapitalistiko-kosmo/>
(τελευταία πρόσβαση 29/01/2026).

- Κορσάβας, Μ., (2020). *Η από-ανάπτυξη κατά τον Serge Latouche: σκέψεις για την αρχιτεκτονική και το δομημένο χώρο*. Πτυχιακή Εργασία. Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- Κουκούλας Ν., (2013), *Η στρατηγική και οι πολιτικές της απομεγέθυνσης*, Θεσσαλονίκη. Επιβλέπων καθηγητής: Γιώργος Γριτζάς, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ikee.lib.auth.gr/record/133320/files/KoukoulasEEi.pdf>, (τελευταία πρόσβαση 28/11/2020).
- Λάλλας Δ. (2019) Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης. Μάθημα Οικονομική Κοινωνιολογία. Εαρινό Εξάμηνο 2018-19. διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/OIK270/%CE%9C%CE%AC%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B1%203%CE%B F.pdf> , (τελευταία πρόσβαση 28/11/2020).
- Πετρίδης, Π., (2013). Αποανάπτυξη! Η αναγκαιότητα ανάδυσης θετικών προταγμάτων στην Ελλάδα της κρίσης. *Πρόταγμα*, Τεύχος 6: 93-111.
- Ρόκος, Δ.,(2018). Παιδεία και Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα
- Ρόκος, Δ. (2017). Πολιτικές, Κοινωνικές και Πολιτισμικές όψεις της "πραγματικής" πραγματικότητας και η φιλοσοφία της Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης, Επιστημονικό Συμπόσιο "Το πεδίο της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας" αφιερωμένο στον Π. Νούτσο, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, Ιωάννινα, 5-6 Μαΐου 2017. διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://drokos.webnode.gr/news/politikes-koiononikes-kai-politismikes-orseis-tis-pragmatikis-pragmatikotitas-kai-i-filosofia-tis-axioniotis-olokliromenis-anaptyxis/>, (τελευταία πρόσβαση στις 29/01/2026).
- Ρόκος, Δ., (2007). "*Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου. Προβλήματα, Δυνατότητες και Περιορισμοί* ", στο 4ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη της Ηπείρου», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 23-26 Σεπτεμβρίου 2004. Επιστημονική Επιμέλεια Καθ. Δ. Ρόκος, Εκδοτικός Οίκος Α.Α Λιβάνη,
- Ρόκος, Δ. (2005). Αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη για ένα ειρηνικό και καλύτερο κόσμο. Στο: Ρόκος, Δ. (Επιμ). Περιβάλλον και Ανάπτυξη. Διαλεκτικές Σχέσεις και Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, σελ. 23-68.

- Ρόκος, Δ.,(2004). “Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις ορεινές περιοχές. Θεωρία και πράξη”. Πρακτικά 3ου Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου «Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών. Θεωρία και Πράξη», Ε.Μ.Πολυτεχνείο – Δήμος Μετσόβου, 7-10 Ιουνίου 2001, Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, Μέτσοβο, Επιστημονική Επιμέλεια Καθ. Δ. Ρόκος, Εναλλακτικές Εκδόσεις, σελ. 79-140, Αθήνα
- Ρόκος, Δ., (2003). *Από τη "Βιώσιμη" ή "Αειφόρο" στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α.Α. Λιβάνη.
- Τζαβάρας Γ., (1990), Η θεμελιώδης Οντολογία του Martin Heidegger, εκδόσεις Λεβιάθαν.

Abstract

On Development, Degrowth and Worth-living Integrated Development: Alternative Approaches

This paper attempts a comparative analysis of the concepts of localization, degrowth, and Dimitris Rokos' theory of Worth-living Integrated Development. Localization is a tool for degrowth. Like any part of degrowth, it cannot produce the desired results if it is carried out in isolation, without considering the other necessary stages of redefining needs, responsibilities, and concepts at the individual and collective levels. Degrowth puts the relationship between humans and the natural environment back at the center of development, giving special importance to ecology, protection, and preservation of the environment. On the other hand, Worth-living Integrated Development focuses on humans and their collective entities, as they are responsible for managing and assessing environment as a “whole” and are required to take the appropriate methodical collective actions to achieve integrated development.

Keywords: Localization, Degrowth, Worth-living Integrated Development

Λέξεις κλειδιά: Τοπικοποίηση, Αποανάπτυξη, Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη

Γεροντέλη Αγγελική
Περιβαλλοντολόγος, ΜΔΕ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» του Ε.Μ.Π., ΕΤΕΠ,
Ε.Μ.Π. Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.)

Κωτσοπούλου Μαρία
Αρχιτέκτων Μηχανικός ΕΜΠ, ΜΔΕ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» του
Ε.Μ.Π.

Πιερή Ελίνα – Στεργία
Bachelor & Diploma in Architecture Neapolis University Pafos, ΜΔΕ «Περι-
βάλλον και Ανάπτυξη" του ΕΜΠ